

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייט שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

חחסד שבת שזובה

הלכה

מצות התפלה

פרשת כי תבוא תשפ"ד

שנה כ"ה - קובץ ל"ט [תתצ"ד]

יד"לע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת כי תבוא

מצות התפלה

"והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם
היום לאהבה את ה' אלקיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם"
(דברים י"א י"ג).

"איזו היא עבודה שהיא בלב, הוי אומר זו תפלה" (ספרי
ותענית ב' ע"א)

א

מצות התפלה ומצות העבודה

נחלקו הראשונים במצוה זו של עבודה מה פישרה, וג' מחלוקות בדבר.

שיטת הרמב"ם דמצות תפלה מה"ת היא, דחייב אדם מה"ת להתפלל בכל יום, וכמ"ש בספר המצוות (עשה ה') ובהקדמה להלכות תפלה, וכ"כ בתחילתן (פ"א ה"א): "מצות עשה להתפלל בכל יום". והרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות חולק על הרמב"ם, וס"ל דדרשה זו אינה אלא אסמכתא, ומצות תפלה אינה אלא מדרבנן, ומצות העבודה היא מצוה כוללת וז"ל: "עיקר הכתוב ולעבדו בכל לבבכם שתהיי כל עבודתנו לאל ית' בכל לבבינו כלומר בכונה הרצויה שלימה לשמו". והסמ"ג (עשה י"ט) נקט כשיטת הרמב"ם דמצות תפלה מה"ת היא, בעוד הסמ"ק (מצוה י"א) כתב כשיטת הרמב"ן עי"ש.

אמנם הרמב"ן בסוף דבריו לאחר שהאריך להוכיח דמצות תפלה מדרבנן, הוסיף על הלוחות הראשונות אשר בידיו, וכתב "ואם אולי יהי מדרשם בתפלה עיקר מן התורה וכו' נאמר שהיא מצוה לעת הצרות" וכו', הרי לן חידוש בדברי הרמב"ן דאפשר דבאמת יש מצוה מה"ת להתפלל, אך לא כשיטת הרמב"ם דמצוה להתפלל בכל יום אלא מצוה זו נוהגת בשעת צרה בלבד.

מצות התפלה

[והרי בלא"ה יש מצוה מה"ת לזעוק ולהריע בשעת מלחמה ובשעת צרה, כמבואר בפר' בהעלותך (במדבר י' ט): "והיה כי תבאו מלחמה בארצכם והרעותם בחצוצרות. וכ"כ הרמב"ם בריש הלכות תעניות, וז"פ].

ויש לעיין בשיטת הרמב"ן מה עיקר שיטתו, האם מה שכתב בתחילת דבריו דאין כלל מצוה מה"ת להתפלל, דהתפלה מחסדי הקב"ה ששומע תפלת כל פה, אבל איננה חובה, ומצות העבודה כללית היא לכל מצוות התורה שיעשו בכונה שלימה ודעת רצויה, או שמא מה שכתב בסוף דבריו שיש מצוה להתפלל בשעת צרה. וראיתי בספר החינוך (מצוה תל"ג) שכתב בסו"ד דמי שהיה בצרה ולא התפלל לקב"ה ביטל מצוה זו לדעת הרמב"ן [כ"ה בגירסת המנחת חינוך, וראיתי בזה נוסחאות אחרות שכתוב בהם לדעת הרמב"ם אך לשון זה משובש ורחוק שיכתוב החינוך: "מי שעבר עליו יום אחד ולא התפלל ביטל מצוה לדעת הרמב"ם ומי שהוא בצרה ולא התפלל ביטל מצוה להרמב"ם", ולכן נראה ברור כגירסת המנ"ח].

ומבואר מדבריו דנקט סוף דברי הרמב"ן לעיקר, אך זה תימה גדולה דבסוף ספר המצוות כתב הרמב"ן להדיא שהוא מסלק מחשבוננו של הרמב"ם מצוה ה', ומוכח מדבריו דעיקר שיטתו כתחילת דבריו, דאין התפלה מצוה מה"ת כלל, אלא שכתב דאף אם נקבל את דברי הרמב"ם דתפלה מה"ת כדרשת חז"ל על פסוק זה נאמר דאין המצוה אלא בשעת צרה כנ"ל. וראיתי שגם המג"א (סי' ק"ו סק"ב) כתב בדעת הרמב"ן דאין מצות תפלה מה"ת כלל עיי"ש.

ונמצאו שלש מחלוקות בדבר, דעת הרמב"ם דמצוה מה"ת להתפלל פעם אחת ביום, דעת הרמב"ן אליבא דהחינוך דמצוה מה"ת להתפלל בשעת צרה, ודעת הרמב"ן כדמשמע מדבריו דאין מצות תפלה מה"ת כלל אלא זכות וחסד ה'.

וראיתי בדברי הגרי"פ פרלא בספר המצוות לרס"ג (ח"א עשה ב') שהוכיח מדברי הרס"ג בספר האמונות והדעות (מאמר חמישי) דג' תפלות בכל יום דאורייתא, אך באמת לא מצינו לאחד הראשונים שג' התפלות יהיו מה"ת, ונראה ברור דאין כונת הרס"ג שם דהוי מצוה מה"ת ממש, אלא שיש לו עיקר מה"ת שהרי אבות תקנום ורמוזי באורייתא.

וכיוצא בזה צ"ל בביאור דברי הגמ' (תענית כ"ח ע"א) דקרבת עציס דוחה מעמד של נעילה אבל לא מעמד של מנחה, דהללו דברי תורה והללו דברי סופרים. ופירשו שם

מצות התפלה

רש"י ותוס' (ד"ה הללו) דמנחה דבר תורה היא, וביאר רש"י דילפינן מיצחק דכתיב "ויצא יצחק לשוח בשדה", ותימה דסוגיא זו סותרת את המבואר בכמה מקומות בגמ' דתפלה דרבנן, ואיך אמרו שם דתפלת מנחה מה"ת. וע"כ צ"ל דאין כונת הגמ' שם דהוי מה"ת ממש, אלא דתפלת המנחה חשיבא ד"ת לגבי נעילה דהוי לגמרי מדברי סופרים, משום דתפלת מנחה רמיזי בקרא ויצחק תיקנה כדכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה, ולפיכך חמורה תפלת מנחה מנעילה, אף שגם תפלת מנחה אינה מצוה מה"ת. ובדרך זה נראה גם בכונת הרס"ג בספר אמונות והדעות, וז"ב.

והנה בברכות (כ' ע"ב) מבואר במשנה דנשים חייבות בתפלה, ונחלקו הראשונים בגירסת הגמ', לגירסת רש"י אמרו שם: "מ"ט, משום דרחמי ניהו", וכל כונת הגמ' לבאר למה חייבו חכמים את הנשים במצות התפלה. וביאר רש"י דה"ג, משום דלשיטתו דתפלה דרבנן, וגם המאירי שם כתב לפי גירסא זו דתפלה דרבנן ולא מה"ת. אך התוס' (ד"ה בתפלה) וכמה ראשונים גרסו שם בגמ' "פשיטא, מהו דתימא הואיל וכתביב בה ערב ובקר וצהרים כמצות עשה שהזמן גרמא דמי קמשמע לן", והיינו דמתחילה קס"ד דמצות עשה שאין הזמן גרמא היא ומהי"ת לפטור נשים, ותירצו דכיון דכתיב ערב ובקר וצהרים הו"א דהוי מ"ע שהזמן ג"ג, וקמ"ל דחייבות. ולפי גירסא זו משמע דתפלה מה"ת שהרי הקשו פשיטא דנשים חייבות כיון דמ"ע שאזמ"ג, ואם כל מצותו מדרבנן אין זה תלוי אלא בתיקון חז"ל באופן מסויים וככל מצוה ומצוה.

ובאמת כבר הוכיח המגילת אסתר מסוגיא זו (שם) כשיטת הרמב"ם דתפלה מה"ת. ובשאג"א (סי' י"ד) תמה עליו דאדרבא ממה שאמרו דנשים חייבות משום דרחמי הוי משמע דהוי מדרבנן, אך באמת נראה דשאלה זו תלויה בשתי הגירסאות שבדברי הראשונים שם כמבואר.

וראיתי בפמ"ג בהלכות י"ט (סי' ת"צ משבצות זהב ס"ק ב') שהעיר בדעת הרמב"ן דאין מצות התפלה מה"ת, ממה שכתב הרמב"ן בפ"י על התורה (ויקרא כ"ג ב') בביאור מצות "מקראי קודש" במועד, שהוא "לקדש היום בפרהסיא בתפלה והלל בכסות נקיה", הרי דתפלת המועד מה"ת היא. אך באמת נראה פשוט דאין כונת הרמב"ן דכל זה מה"ת ממש, דא"כ נחדש דמצוה מה"ת להתפלל בפרהסיא דוקא ולא שמענו כזאת מעולם, ונחדש עוד דכסות נקיה חיוב מה"ת היא, אלא נראה פשוט דעיקר המצוה היא לנהוג בו קדושה, אלא דראוי גם לקדש אותו בתפלה והלל בכסות נקיה בפני קהל ועדה

מצות התפלה

להגדיל שמו הגדול, ויש בכך מצוה אבל אין זה חיוב גמור מה"ת, וכ"ז נראה ברור ופשוט לענ"ד.

והנה בערוך השלחן (ריש סימן פ"ט) האריך לטעון דגם לשיטת הרמב"ן עיקר תפילה דאורייתא דהלא משלשת עמודי תבל היא, אלא שאין מקומה במנין התרי"ג, וכתב בזה כמה דרכים, עי"ש.

אך אין דבריו מתיישבים בלשון הרמב"ן. ויותר נראה דודאי התפילה מיסודות העבודה היא, אך אין חיובה מה"ת, אמנם אפשר שכדי להשלים את החיוב לשלימות העבודה בהכרח צריך גם להתפלל. ודו"ק בדקות הענין.

ב

החיוב מה"ת ותיקון חכמים

והנה הרמב"ן הוכיח שיטתו מכמה סוגיות מפורשות שמבואר בהן להדיא בדברי הגמ' דתפלה דרבנן:

א. בברכות (כ"א ע"א) לגבי בעל קרי קורא קר"ש כיון דהוי מה"ת אבל אינו מתפלל כיון דתפלה דרבנן.

ב. בשבת (י"א ע"א) דר"ש בר יוחאי וחביריו שתורתן אומנותן מבטלין ת"ת בשביל קר"ש דאורייתא ולא לתפלה דרבנן.

ג. בסוכה (ל"ח ע"א) דמפסיקין הסעודה בשביל לולב דאורייתא אבל לא לתפלה דרבנן.

ובישוב שיטת הרמב"ם כתב הכס"מ (ריש הל' תפלה) דכל אותן הסוגיות עוסקות בסדר התפלה שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, אבל מה"ת יוצא בתפלה כלשהי ללא מטבע מסויימת ובהכי לא איירי עי"ש.

ומשמע מדברי הכס"מ דמה"ת יוצא בתפלה כל דהו ממש ללא שום נוסח ומטבע, וכ"כ המגן אברהם (סי' ק"ו ס"ק ב') ליישב מנהג זמנו דנשים לא התפללו, דמה"ת יוצאים יד"ח בכל תפלה שהיא שאומרות בבוקר בקומן משנתן, ואף חז"ל לא חייבו יותר מזה, ורק לאנשים תיקנו את תפלת העמידה עי"ש [ולכאורה נראה דגם בברכת

מצות התפלה

הנהגין יוצא יד"ח מה"ת כיון שהודה הודאה כל שהיא להקב"ה], והדברים מפורשים בפ"י הרא"ה למס' ברכות (דף מ"ח ע"ב) שהקשה קושיא גדולה דמאי שנא תפלה דאף שעיקר מצותה מה"ת אמרו בה שהיא מדרבנן, כיון שנוסח התפלה הוא מדרבנן, מברכת המזון דפשיטא לן בכל הש"ס דהיא מה"ת, אף שגם בברכת המזון אין נוסח אחד מסויים מה"ת, וכל אחד מברך לפי צחות לשונו, ונוסחתה מדרבנן (עיי' לעיל סי' כ'). ות"י הרא"ה דברהמ"ז ענינה מוגדר ומסויים מה"ת לברך על הארץ הטובה אף שנוסחתה מדרבנן, אבל בתפלה אף כל עיקר ענינה אינו מוגדר מה"ת, דיוצא יד"ח בכל ענין מעניני התפלה בין בשבח ובין בהודאה ובין בבקשת צרכיו, ומשום כך אמרו דתפלה מדרבנן עי"ש היטב.

ובשאג"א (שם) הקשה עוד לשיטת הרמב"ם, מהמבואר בברכות (כ"א ע"א) דבעל קרי קורא קר"ש בשלימותה אף שמה"ת יוצא יד"ח בפסוק ראשון או בפרשה ראשונה, דכיון שעיקר מצותה מה"ת אמרו חכמים שיקרא קר"ש כדרכו אף במה שאינו אלא מדרבנן, ומאי שנא מתפלה דגם עיקר מצותה מה"ת ואעפ"כ אמרו שבעל קרי לא יתפלל.

ויש ליישב קושייתו לפי"ד הרא"ה, דגם מצות קר"ש מה"ת מוגדרת וברורה לומר פסוקים אלה שיש בהם קבלת עול מלכות שמים, ואנשי כנה"ג הוסיפו עליהם פרשיות שגם בהם יש קבלת עול מצות, וק"ו הוא מברהמ"ז, דמה"ת אין בה נוסח מסויים כלל אלא ענין מוגדר דהיינו לברך על המזון, וכ"ש קריאת שמע שאף מה"ת היא פרשה מסויימת, אלא שחכמים הרחיבו בה והוסיפו עליה, ומשום כך תיקנו לבע"ק לומר כולה, משא"כ בתפלה שמה"ת אין בה לא נוסח מסויים ולא ענין מוגדר.

אך עדיין צ"ע וביאור בזה דמ"מ עיקר המצוה בשניהם מה"ת ונוסח המצוה ומטבע שלה מדרבנן ומה לן במה שמצות ברהמ"ז מוגדרת יותר.

ונראה להוסיף בזה דשאני תפלה דרבנן, מבהמ"ז וק"ש דרבנן, ביסוד גדרן. דבהמ"ז וקר"ש באו חכמים רק להרחיב את דיבור המצוה ולתקן את ניסוחה, אבל מהות המצוה אחת היא מה"ת ומדרבנן, משא"כ בתפלה דנראה דחלוקה מצות תפלה מהתורה לתפלה שתקנו רבנן.

דהנה מבואר לא רק בדברי הרמב"ן אלא אף בדברי הרמב"ם, דאין מצוה זו "מצות תפלה" בלבד אלא "מצות עבודה" דלעבדו בכל לבבכם כתיב, ולדעת הרמב"ן מצוה

מצות התפלה

כוללת היא, דמצוה על האדם לקיים את כל מצות ה' בכונה רצויה ושלמה, ואין כונת התורה למצות התפלה, ואף הרמב"ם אף דנקט דמצות תפלה נלמדת מפסוק זה, מ"מ כתב בפרטי המצוות בריש הל' תפלה: "לעבוד את ה' בכל יום בתפלה", הרי שגדר המצוה הוא העבודה, אלא שהתפלה היא יסוד עיקרי בעבודה זו.

[וכבר ביארתי בכמה מקומות שמצינו בכ"מ בדברי הרמב"ם דבפרטי המצוה כותב את הגדרת המצוה ומהותה, בעוד שבגוף ההלכות כותב רק את ההלכה לכשעצמה, כגון בהלכות תשובה שבפרטי המצוה כתב: "שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה", בעוד שבפ"א ה"א כתב "מצות עשה להתודות", ועיי' להלן (סי' פ').]

והדברים מפורשים בדברי הרמב"ם בספר המצוות (שם) שכתב:

"שצונו לעבדו יתעלה וכו' ואעפ"י שזה הציווי הוא ג"כ מן הציווים הכוללים וכו' הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפלה".

הרי שגם הרמב"ם מודה שמצוה זו כוללת, אלא דס"ל דמ"מ נתחדש בה מצוה מסויימת להתפלל אך מהות המצוה וגדרה עבודה והתפלה היא מעיקרי עבודה זו.

אך במצות התפלה שתיקנו חז"ל, נראה שיסודה ומהותה "רחמי" ולא עבודה, דהיינו בקשת צרכיו של אדם כדי לקבל שפע אלקי מן הקב"ה, וכמבואר בברכות (שם) דמש"ה חייבו גם את הנשים בתפלה כיון דרחמי ניהו וגם נשים צריכות רחמי. ולפי"ז נראה דמה"ת יוצא בכל אחד מעניני התפלה בין בשבח בין בהודאה בין בבקשת צרכיו, וכמו שהבאנו לעיל מהרא"ה והמגן אברהם, דבכולהו יש עבודה, וכולהו בכלל עבודות כדרך עבד העומד לפני רבו ומבקש צרכיו או מודה לו, דעצם עמידת האדם בתפלה לפני הקב"ה עבודה היא, אבל מצות חכמים דתפלה יש רק בבקשת צרכים שהיא גדר רחמי, ומ"מ תיקנו חז"ל שקודם יסדר שבחו של מקום ואח"כ יבקש צרכיו ואח"כ יודה, וכמבואר בברכות (ל"ב ע"ב, ל"ד ע"א) וכפי שעשה משה. ומה דמשמע מלשון הרמב"ם (פ"א ה"ב מתפלה) דהוי מה"ת דכתב: "חיוב מצוה זו כך היא וכו'", אין כונתו דכך הוא עיקר החיוב ואינו יוצא יד"ח בדרך אחרת, אלא דכך ראוי לנהוג כדרך שנהג משה וממנו יש ללמוד דרך ארץ שבתפלה, אבל באמת יוצא יד"ח כל שהוא מודה [כלשון הרא"ה] ובתפלה כל שהיא [כמ"ש המג"א].

מצות התפלה

ואפשר דשני גדרים אלה שבתפילה, עבודה ורחמי, שורשם במה שנחלקו בברכות (כ"ו ע"ב) אם תפילות אבות תיקנום או כנגד תמידין תיקנום, ולמסקנת הגמ' אלה ואלה דא"ח, "לעולם אימא לך תפלות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן אקרבנות".

ונראה לכאורה דמצד תקנת האבות תפילה רחמי היא, דהאבות תיקנו את התפילות כדי לעורר רחמי שמים על ישראל, וכנגד מה דאסמכינהו אקרבנות תפילה עבודה היא כשם שקרבנות עבודה המה. וראה מה שפירש רבינו יונה (אבות פ"א מ"ב) "על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים", שעבודה היינו עבודת הקרבנות ועבודת התפילה. ויש להאריך בכל זה ואכמ"ל.

ולפי"ז נראה דבמצות תפלה לא באו חכמים לתקן נוסח ומטבע בלבד, אלא גדר נוסף שהוא רחמי ולא עבודה בלבד, ושאיני בזה תפלה מבהמ"ז וקר"ש. כן נראה לבאר וליישב שיטת הרמב"ם ממה שהקשו לשיטתו הרא"ה והשאג"א.

אך אף שהדברים מתקבלים בשיטת הרמב"ם, אין זה דעת הרמב"ן, דהלא כתב דעיקר מצות תפלה היא בשעת צרה, ופשוט דעיקר התפלה בשעת צרה רחמי היא, שמבקש ומתחנן מהקב"ה שיושיענו ויגאלנו מצרתנו ולא גדר עבודה בלבד, וגם מדברי המג"א הנ"ל מבואר שלא כדברינו.

ג

מצוות התפילה בכל יום

והנה כאמור שיטת הרמב"ם דחייב אדם מן התורה להתפלל בכל יום, ויש לעיין מנא לן דמצוה זו רובצת על האדם בכל יום, והלא מקור המצוה במה דכתיב (שמות כ"ג ה') "ועבדתם את ה' אלהיכם", ועבודה זו תפילה היא, וכמ"ש (תענית ב' ע"א) "ולעבדו בכל לבבכם, איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפלה", ובפסוקים אלה אין רמז שהמצוה נוהגת בכל יום.

ושנים מנושאי כליו של הרמב"ם כתבו בזה שתי דרכים:

א. הלחם משנה (תפילה פ"א ה"א) הביא בשם הקרית ספר, דכיון דבסיפא דקרא (שם בפר' משפטים) כתיב "וברך את לחמך ואת מימך", כשם שאדם אוכל לחם לשבעה ומים בכל יום ויום כך גם רישא דקרא ועבדתם את ה' נאמרה בכל יום ויום.

מצות התפלה

והדברים חידוש דהלא מעין דרשה יש כאן, ולא סברא, והדרשות מסורות לחז"ל ואין דרך הראשונים לדרוש דרשות מן המקראות, וביותר תמוה שהרמב"ם חידש בן מדנפשיה ללא כל מקור בדברי חז"ל, וחידש זאת מכעין דרשה, מבלי לגלות את מצפוניו.

ובכסף משנה שם כתב:

"ועבודה זו צריכה שתהיה בכל יום שאם אינה בכל יום אולי נבא לומר שהיא פעם אחת בכל ימיו וזה ממה שלא יסבלהו הדעת וא"כ ע"כ החיוב הוא להתפלל בכל יום".

וגם בדבריו יש לתהות, דזה דלא מסתבר להניח שאין המצוה נוהגת בכל יום, אין בו די לחדש שאכן מצוה זו נוהגת בכל יום. ולענ"ד הדלה והשפלה עדיין יש לתהות מנין לו שמצוה זו נוהגת בכל יום.

וכיוצא בדבר יש לתהות בדברי הרמב"ם גם לגבי מצות ברכת כהנים שנצטוו הכהנים לברך את ישראל, דגם בהלכה זו כתב הרמב"ם בפרטי המצוה בריש הלכות תפילה: "שנייה לברך כהנים את ישראל בכל יום". וגם במצוה זו יש לשאול מנ"ל שמצוה זו רובצת חובה על הכהנים בכל יום ויום.

ונראה בזה מה שנתבאר בדברינו בכמ"ק דמצוות התורה מתחלקות לשני גדרים יסודיים, מצוות שעיקרן בתוצאה, ומצוות שעיקרן בעצם עשיית המעשים, שמטבען ומהותן עבודת האל המה.

וחילקנו בין אלה לאלה לגבי כמה סוגיות יסודיות בהלכה, כהא דמצוות צריכות כונה, שאין הלכה זו נוהגת אלא במצוות שהן עצמות עבודת ה' ולא במצוות שמהותן בתוצאה (עיי' מנחת אשר כללי המצוות סימן י'), והא דשליחות שאינה נוהגת אלא במצוות שבתוצאה ולא במצוות שעניינם בעצם המעשים, ואכמ"ל.

ונראה בעומק שכל המצוות שעל סדר היום, שבת ומועד יסודן בעצם עשיית המעשים, והן הם תכלית עבודת ה' כגון קריאת שמע, תפילה ומאה ברכות בכל יום, קידושא ואבדלתא בשבת ויו"ט, מצה ומרור וסיפור יציאת מצרים, הסוכה והלולב, דשיגרת החיים של אדם מישראל היא שיגרה של עבודת האל, וכל שאר מצוות התורה עיקרן בתוצאה.

מצות התפלה

ונראה עוד יתירא מזו שמבחינה זו כמה יפה גם חזור ושוב, כל מצוה שבתורה שמצד עצם מהותה אין בה תוצאה נרצית אלא כל עיקר טבעה וענינה עבודת האל, ואינה קשורה לשבת ומועד, בהכרח שייכא לסדר היום ומצוותה בכל יום ויום, דכל המצוות שעבודת ה' המה מצד עצם מהותן, ידענו בהכרח שעבודת היום המה, ויש לקיימן בכל יום ויום.

כך נראה לגבי מצוות התפילה ומצוות ברכת כהנים, וכך נראה לגבי מצוות תפילין דהסכמת האחרונים שגם מצוות תפילין רובצת עלינו חובה בכל יום ויום, כך כתב הכסף משנה (הל' יסודי התורה פ"ה ה"א) וכך כתב הלבוש (או"ח סימן ל"ז ס"ב) וכ"ה במשנה ברורה (שם ס"ק ב' בשם הפרי מגדים). וגם בזה יש לתמוה הלא אין רמז בכתובים ואף לא מקור מפורש בדברי חז"ל שמצוה זו חובה בכל יום ויום.

וע"כ נראה גם בזה, דכיון שמצוות תפילין לא קשורה בתוצאה, אלא כל מהותה וענינה קבלת עול מלכות שמים ועבודת ה', בהכרח שמסדר היום היא (ועי' מנחת אשר שמות סימן ל"ג).

ודו"ק בעומק הדברים ופשטותן.

ד

בגדרי כונת התפילה

והנה ידועים דברי הגר"ח מבריסק (בפ"ד ה"א מהל' תפילה) שחידש שני דינים בכונת התפלה, דין אחד שכתב הרמב"ם (שם הט"ז) מהל' תפלה: "שיראה את עצמו כאילו עומד לפני השכינה", וכונה זו מעכבת בכל התפלה ולא רק בברכת האבות בלבד, ודין נוסף שכתב בפרק י' (ה"א) שיתכוין לפירוש המילות ולתוכן הדברים שמוציא בשפתיו, ובכונה זו אמרו דאם כיון באבות די בכך ויצא יד"ח בדיעבד. ובגר"ח יישב בדרכו מה שנראה כסתירה בדברי הרמב"ם עי"ש.

ולפי דברינו נראה דאותם שני דינים אינם אמורים בכונת התפלה בלבד, אלא שני דינים בכל עיקר מהות התפלה, דהכונה שיראה עצמו כאילו עומד לפני השכינה יסודה בדין עבודה שבתפלה כמבואר דזה מהות העבודות שיעמוד כעבד לפני אדונו לשבח ולבקש, וכונת פירוש המילות ותוכן הדברים עיקרה מדין רחמי שידע מה הוא מבקש, ודו"ק.

מצות התפלה

[והחזו"א בגליונות להגר"ח חלק על דבריו ופירש את דברי הרמב"ם בענין אחר, ובתו"ד כתב דלענין עיקר הכונה שהוא עומד לפני השכינה יצא יד"ח בכונה כהה שיש בלב כל אדם כשהוא עומד בתפלה, והארכתו בעיקר דבריו במנחת אשר למס' פסחים (סימן פ"א מכתב ג').]

אמנם בדברי החינוך (במצוה תל"ג) מבואר דרך מחודשת בזה לא כמר ולא כמר, דז"ל:

"וכן מענין המצוה מה שהזהירו בכונת הלב וכו' ויותר בברכה הראשונה שמי שלא כיון בה מחזירין אותו, וענין כונה זו שחייבו בשבילה חזרה היא לפי הדומה שיתן האדם אל לבו שלפני ה' הוא מתפלל ואליו הוא קורא ויפנה מחשבתו מכל שאר המחשבות".

הרי דעל כונה זו שהוא עומד לפני השכינה כתב דאינה מעכבת אלא בברכת אבות, ולא כדברי הגר"ח שהיא מעכבת בכל התפלה, ולא כדברי החזו"א שאינה מעכבת כלל, ודו"ק.

והנראה בזה עיקר לפי ספר החינוך.

דהנה נראה דלא שני דינים יש בכונת התפלה כדברי הגר"ח, אלא ג' דינים יש בזה:

א. כונת המצוה מדין מצוות צריכות כונה. ולגבי כונה זו כבר נתבאר דדי בהכרה כללית ועמומה שהוא עוסק במצוה, וכמ"ש החזון איש.

ב. פירוש המילות. וזה גדר מיוחד שנוהג בכל המצוות שבדיבור כבתפילות, בקריאות ובוידוים, דבכל המצוות שבדיבור צריך לכוון לתוכן הדברים שמוציא בשפתיו.

ג. כונת העבודה. דכיון דכל עיקר גדר מצות התפלה משום עבודה היא, ולא למדנו מצוה זו אלא מדכתיב "לעבדו בכל לבבכם", כמבואר במס' תענית (ב' ע"א): "איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפלה", וכמ"ש הרמב"ם בפרטי המצוות בריש הל' תפילה, "לעבוד את ה' בתפלה", צריך לכיון שהוא עומד לפני ה' לעבדו עבודת הלב בתפלה.

מצות התפלה

ובדברי ספר החינוך מבואר דכונה זו לעבוד את ה' היא המעכבת בברכה ראשונה. ונראה כנ"ל דכיון שזו כל מהות התפילה שהיא עבודה שבלב, ללא כונה זו חסר בכל עיקר גדר התפלה, וכמ"ש הרמב"ם (פ"ד הט"ו) דתפלה ללא כונה אינה תפלה.

ובלשון השו"ע משמע דשתי כוונות אלה, פירוש המילות וכונת העבודה, דין אחד להן, שהרי כתב (סימן צ"ח ס"א) "המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו ויחשוב כאילו שכינה כנגדו וכו'". הרי שכלל שתי כוונות אלו בחדא מחתא, ושוב כתב (סימן ק"א ס"א) "המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכיון בכולן לפחות יכוין באבות".

ומדלא נחית לפרש בסימן ק"א באיזו כונה מדובר, נראה ברור דקאי אדלעיל בסימן צ"ח, הרי לן דשתי כוונות אלה מעכבות בברכת האבות.

ולפי דרכנו נראה בדעת החינוך, דבאמת כוונת התוכן ופירוש המילות אינן מעלה יתירה בברכת האבות, ואדרבה עיקר רחמי בברכות האמצעיות שבהן בקשת צרכיו של אדם ובהן רחמי ה' וחסדיו על האדם, אבל ברכה ראשונה ענינה סידור שבחיו של מקום.

אבל עיקר מעלת העבודה שבתפילה דוקא בתחילת התפילה כשנעמד לפני המלך לשבח לרוממו ולבקש צרכיו ממנו, ולפיכך קבעו דכונה זו שהיא עומד לפני המלך מעכבת דוקא בברכה ראשונה.

ודו"ק בכ"ז.

מצות התפלה

ב

תפילת עשרת ימי תשובה

"בעשרת ימי תשובה אומר המלך הקדוש המלך המשפט
ואם טעה או שהוא מסופק אם הוא בהמלך הקדוש חוזר לראש"
(סימן תקפ"ב ס"א).

"אם לא אמר זכרנו ומי כמוך אין מחזירין אותו" (תקפ"ב
סעיף ה').

"זכרנו ומי כמוך. דהגאונים תיקנו בעשי"ת לומר זכרנו
בברכת אבות ובגבורות מי כמוך ובהודאה וכתוב ובשים שלום
בספר וע"כ כיון שאינו אלא תיקון הגאונים אם שכח לאומרם אין
לחזור" (משנ"ב שם ס"ק ט"ו).

א

הנה שונה תפילת עשי"ת מתפילת כל השנה בתרתי.

א. בשתי ברכות חתימת הברכה שונה בעשי"ת, המלך הקדוש והמלך המשפט. וכך
מבואר בסוגית הגמ' ברכות י"ב ע"ב.

"ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל השנה כולה אדם מתפלל הא-ל הקדוש
מלך אוהב צדקה ומשפט חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכפורים שמתפלל
המלך הקדוש והמלך המשפט ורבי אלעזר אמר אפילו אמר הא-ל הקדוש יצא שנאמר
ויגבה ה' צבאות במשפט והא-ל הקדוש נקדש בצדקה אימתי ויגבה ה' צבאות במשפט
אלו עשרה ימים שמר"ה עד יזה"כ וקאמר הא-ל הקדוש. מאי הוה עלה, אמר רב יוסף
הא-ל הקדוש ומלך אוהב צדקה ומשפט, רבה אמר המלך הקדוש והמלך המשפט
והלכתא כרבה".

ב. ד' הוספות יש בעשי"ת, בשתי הברכות הראשונות מוסיפים, "זכרנו" בברכת
האבות, ו"מי כמוך" במחיה המתים. וכך בב' האחרונות "וכתוב לחיים טובים" ו"בספר
חיים". אך למנהג זה לא מצינו מקור בדברי התלמודים.

מצות התפלה

אך כבר הביאו הראשונים מקור למנהג זה ממסכת סופרים (פי"ט ה"ח) "כשם שחתמתן של ראש השנה ויום הכיפורים משונה משאר ימים טובים כך תפלתן ואין מזכירין (זכרונות) בשלשה ראשונות ובשלשה אחרונות אלא בב' ימים טובים של ר"ה וביום הכפורים בלבד ואף באלו בקושי התירו". ואף שלא נתפרש בברייתא זו מה מוסיפים בתפילה, פירשו הראשונים דהכונה להני ד' בקשות. כ"כ הרמב"ן בר"ה (ל"ב ע"א) וכ"כ הריטב"א (שם וגם בעבו"ז ח' ע"ב), שבולי הלקט (סימן רפ"ו) והטור (סימן תקפ"ב), עי"ש. ובדברי הרמב"ן, הריטב"א והטור משמע שכך גרסו במסכת סופרים "ואין אומרים זכרנו בשלש ראשונות וכו'".

והנה נחלקו הראשונים במי שישכח ולא אמר זכרנו וכו' אם חוזר או לא. דעת התוס' בברכות (י"ב ע"ב ד"ה והלכתא) דכשם שחוזר אם לא אמר המלך הקדוש כך גם אם לא אמר זכרנו, דאף זה הוי בכלל כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות. אך בשם הר"ח הביאו שאינו חוזר. והטור (שם) תמה על התוס' דכיון שלא מצינו מקור למנהג זה בתלמוד ואינו אלא תקנת הגאונים מנלן שחוזר לראש, עי"ש.

וחידוש עצום כתב בזה הב"ח שם וז"ל "ונראה דר"י סובר דסתמא דמילתא דנוסח התפלה שביד כל ישראל קיבלנו מאנשי כנסת הגדולה וכל המשנה ממטבע שתיקנו חכמים ז"ל הו"ל ברכה שאינה צריכה וצריך לחזור".

ושוב כתב הב"ח דמה שלא אמרו בתלמוד דאם שכח חוזר אינו אלא משום דמילתא דפשיטא היא ככל נוסח התפילה שתיקנו אנשי כנה"ג, ולא נחלקו אלא לגבי המלך הקדוש דלדעת ר' אלעזר אינו חוזר כדילף מקרא ומשו"כ מצינו סוגיא בגמ' לענין המלך הקדוש, אבל בזכרנו לכו"ע חוזר. ויסוד דבריו דאף שלא מצינו הלכה זו בתלמוד, מ"מ יש לנו להניח שהיא תקנת אנשי כנה"ג. והדברים חידוש גדול.

ובאמת משמע אף מדברי הריטב"א דמנהג זה כבר נהג בזמן השי"ס אלא שכתב דמשו"ה לא היזכרוהו בתלמוד משום שאינו מעכב בתפילה. הרי לן מחד דנקט כב"ח שכבר נהגו כן בימי חז"ל, אך מאידך נקט דאינו מעכב ומשו"כ לא הזכירו חז"ל מנהג זה, עי"ש.

אך גם הב"ח הסיק להלכה דאינו חוזר וכדעת כל הפוסקים.

מצות התפלה

אך באמת אין בידנו להבין את שיטת התוס' דאם שכח זכרנו חוזר אלא בשתי הקדמות ובחדא מינייהו לא סגי. מחד חידוש הב"ח דמסתמא תיקנו אנשי כנה"ג הוספות אלה אלא שלא מצינו כן בתלמודים, דאת"ל שאין כאן אלא מנהג הגאונים פשיטא שאינו חוזר ומתפלל. אך נראה עוד, דיש לעיין בכל עיקר הלכה זו, האם מנהג היא או תקנה. דאם אין כאן אלא מנהג אף אם מנהג קדום הוא מ"מ פשוט שאינו חוזר, דמנהג ודאי אינו מעכב בתפלה. ובהכרח צ"ל לשיטתם דתקנה הוי ולא מנהג. ובאמת מבואר להדיא בתו"ד הב"ח שם דלשיטת התוס' אכן תקנה היא ולא מנהג בעלמא, וגם הטור כתב דתקנת הגאונים היא, אלא דמ"מ נקט דכיון דלא מצינו תקנה זו בש"ס אינה מעכבת, עי"ש.

אך בדברי רוב הראשונים משמע דאין כאן תקנה אלא מנהג בלבד, וכ"ה במחזור ויטרי סימן שכ"ו בשבלי הלקט סימן רפ"ו, ובדרשת הרמב"ן לראש השנה. וכיון דאין כאן אלא מנהג אינו חוזר אם שכח.

ב

והנה כל רבותינו הראשונים הקשו על מנהג זה דהלא בברכות (ל"ד ע"א) אמרו "אמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות דא"ר חנינא ראשונות דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו אמצעיות דומה לעבד שמבקש פרס מרבו אחרונות דומה לעבד שקיבל פרס מרבו ונפטר והולך לו". וכיון דהלכה פסוקה שלא ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות וג' אחרונות איך נהגו בד' בקשות אלה שלא כהלכתא פסיקתא. ומצינו בזה כמה דרכים.

א. התוס' בברכות שם הביאו מרבינו חננאל ורב האי גאון דדוקא צרכי יחיד אין מבקשין משא"כ צרכי ציבור. והוכיחו יסוד זה מכל עיקר ג' אחרונות שכל כולן בקשת צרכי רבים, עי"ש.

אמנם במסכת סופרים אמרו שאין מזכירין בשלש ראשונות ושלש אחרונות ובקושי התירו לומר בקשות אלה בר"ה וביזה"כ בלבד. הרי דנקטו דאף צרכי רבים אין מזכירין, וצ"ע מכל עיקר נוסח ג' אחרונות שכל כולן צרכי רבים.

וכך יש לעיין גם בדעת בעל הלכות גדולות (הובא בטור ובשבלי הלקט שם) דבאמת אין לומר הוספות אלה בשלשת הברכות אלא בברכת השלום בלבד, בה יש לומר

מצות התפלה

בספר חיים וכו' משום דכבר סליק שמונה עשרה והוי כתחנונים שנהגו להוסיף לאחר גמר התפלה. הרי דנקט מעיקר הדין דאף צרכי רבים אין לבקש. וכך מוכח מדעת רבים מן הגאונים שדחו למעשה כל עיקר מנהג זה ונקטו דאף בר"ה וביוה"כ אין להוסיף בקשה כלשהי.

ולכאורה צ"ל באחד משתי דרכים.

א. באמת אף צרכי רבים אין לבקש אלא מה שתיקנו אנשי כנה"ג ברוח קדשם. ואף דבברכות אמצעיות מותר להוסיף ולבקש כל דבר מעין הברכה, לא כך בברכות אחרונות דאף צרכי רבים אין להוסיף בהם מעבר למה שתיקנו אנשי כנה"ג.

ב. אף שהוספות אלה נאמרו בלשון רבים, עיקר הכונה בהן לבקש כל אחד ואחד את נפשו בבקשתו, שהרי הימים ימי משפט המה וכבקרת רועה עדרו מעביר צאנו תחת שבטו, כך דן הקב"ה את כל אחד ואחד, ועיקר כונתו לבקש כל אחד את צרכיו הוא, אלא שסגולה יש לכלול עצמו עם הציבור, ודו"ק בזה.

והנה יש לעיין במה שחידשו הראשונים דצרכי רבים מותר לבקש אף בג' ראשונות וג' אחרונות, מה טעם הלכה זו. וגם בזה יש לפרש בשתי דרכים.

א. אף שאין זה ראוי לבקש צרכיו בברכות אלה שכל כולן אינן אלא שבח והודיה, מ"מ משום חשיבותם של צרכי רבים התירו לבקשם, דנחיצות צרכי רבים גדולה מצרכי היחיד, ומשו"כ המצוה הגדולה והצורך הגדול לדאוג לצרכיהם דוחה הא דאין לבקש צרכיו בברכות אלה.

ב. חידוש כתב בזה בטור סימן קי"ב בשם בעל ה"ג ר"ת ור"י דצרכי רבים מותר לבקש "שזה שבח וכבוד לרב שרבים צריכים לו". וכך כתב גם במחזור ויטרי (סימן שכ"ה) "וגם מה שעבד מבקש מרבו יכול לשאול צרכי חביריו שהם רבים, דהיינו כבוד הרב שרבים צריכים לו". וכ"ה בפסקי הרא"ש בברכות פ"ה סימן כ"א, עי"ש.

ונראה לכאורה דלפי דרך זו אין זה היתר דחוק כלל דאדרבה היינו שבחו של מקום שכל העולם כולו חי ברחמי הרבים וכך ראוי לשבח בג' ראשונות ואחרונות שכל עניינן שבחו של מקום, אבל להבנה הראשונה אכן אפשר דבקושי התירו וכדברי המסכת סופרים דמ"מ מבקש צרכיו אף דבצרכי רבים יש להקל, ולפי"ז מה שאמרו במס' סופרים דבקושי התירו אין לו פשר רק לדרך הראשונה הנ"ל, ודו"ק בזה.

מצות התפלה

ומצאנו בדברי רבותינו עוד שתי דרכים ליישב מנהג אבותינו מן ההלכה דאל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות וג' אחרונות.

ג. במחזור ויטרי סימן שכ"ו האריך אף הוא לחלק בין צרכי יחיד לצרכי רבים, ודייק בדרכו מה שאמרו בברכות שם "אל ישאל אדם צרכיו", דהיינו צרכי יחיד, אבל צרכי רבים מותר לבקש". אלא ששוב כתב "וכל שכן בין ראש השנה ליוה"כ שמותר לשאול כל צרכיו ושעה צריכה לכך". וכונתו דשאני עשרת ימי תשובה דכיון דימי דין ומשפט הם מותר לשאול גם צרכיו דזה כל קדושת היום ומהותו ואם לא עכשיו אימתו.

וכ"כ המאירי בספר מגן אבות (ענין קכ"ד) "אלא שהדבר ידוע שעשרת ימים אלו נתנו לתשובה וברבוי כל מיני תפלות מה שלא הותר בשאר ימים טובים, וכן הותרו בהם דברים שלא הותרו בשאר ימות השנה אף בחול, שהרי אמרו (ברכות ל"ד ע"א) אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות ובכאן נהגו רוב הגאונים להוסיף בכלם חוץ מברכת רצה. והרי יש בהם שאלת צורך על החיים ועל הפרנסה מפני שאותם הימים נתיחדו לתשובה ולרבוי כל מיני תפלות".

וכנראה שזו גם שיטת המסכת סופרים, אלא דהוא נקט דבקושי התירו רק בר"ה ויוה"כ דהוי עיקר ימי הדין והתשובה, ודו"ק בזה.

וגדולה מזו כתב הריטב"א בנדריים (י" ע"א) ליישב מנהג המקומות שנהגו ליתן צדקה ולשמן המאור בר"ה ויוה"כ "לפי שהוא יום הדין שספרי חיים פתוחים לפניו יתברך והוי עת צרה" ונודרים אף בשבת בעת צרה, עי"ש, הרי שעשיית מוגדרים כעת צרה וזה חידוש.

ד. דבר נפלא כתב בזה המאירי בחיבור התשובה (משיב נפש מאמר ב' פרק ב') ומשום יקרת דבריו הנני מעתיקם.

"וממה שנראה לי התר בתוספות אלו, שאין זה אצלי נקרא שאלת צורך כלל, לא צורך יחיד ולא צורך רבים, ולא היתה כונת האומר אל ישאל אדם צרכיו וגו' אלא על צרכי הגוף, והוא שהתירו שאלתם בברכות אמצעיות מעין כל ברכה וברכה, כלומר שאם היה לו חולה כוללו בברכת רפאנו והדומה לזה. אבל תוספות אלו אינם אלא תפלה על חיי הנפש, והערת השתדלם בתשובה עד שיגיעם עזר אלקי להיותם דבקים בה' עד שיאמר עליהם 'חיים כלכם היום', והוא אמרם זכרנו לחיים וכו', וזה משבחי

מצות התפלה

השם. והוא אצלי מנהג נאה, מפני שטבע האדם מתעורר על כל חדוש, אם התחדשות זמן, אם התחדשות נסח דברים, יותר ממה שאינו מתעורר לדברים המורגלים. ומזה היה ראוי בזה הזמן, שצריך האדם להתעורר בו תכלית התעוררות, שיתחדשו בכל הברכות דברים מעוררים הטבע..."

והדברים נפלאים. אך צ"ע ממה שמבקשים בברכת השלום "שים שלום... ופרנסה טובה", הרי שמבקשים גם ברכת הגשם ולא רק ברכת הרוח, וצ"ע.

ושו"ר שגם קושיא זו מתיישבת בדברי המאירי במגן אבות שם "ואע"פ שנתערבו ביניהם קצת דברים של שאלת צורך הכל נגרר אחר העקר".

ג

והנה הטור הביא את המבואר במסכת סופרים שלא התירו להוסיף בג' ראשונות ואחרונות אלא בר"ה ויוה"כ ולא בשאר עשי"ת, ואף זאת "בקושי התירו". והטור חלק על הדברים ותמה להיפך למה לא יאמרו כל עשי"ת ובכן תן פחדך, וכתב ששמע דיש מקומות שאכן נוהגין לומר ובכן תן פחדך כל עשי"ת. וגם הרמב"ם כתב בפ"ב מתפלה הי"ט דיש מקומות שכך נהגו.

ויסוד טענת הטור דבאמת לא מצינו בתפילת המועדים שינוי כלשהו בג' ראשונות וג' אחרונות אלא במקום ברכות האמצעיות בימות החול תיקנו תפילת וברכת השבת והיו"ט, ורק בר"ה ויוה"כ ועשי"ת מצינו תוספות בג' ראשונות ואחרונות, ומסתבר א"כ שדין אחד לכל הוספות אלה ודין ובכן תן פחדך כדין זכרנו לחיים.

אך להלכה קיי"ל דלא אמרינן ובכן תן וכו' אלא בר"ה ויוה"כ בלבד.

ד

במי שאמר הא-ל הקדוש בליל ר"ה

הן ידוע בשערי תורה מה שחידש הגאון מוה"ר אבלי פסוועליר דאם טעה בליל ר"ה ואמר הא-ל הקדוש אין צריך לחזור ולהתפלל, דכמו שאמרו לגבי ראש חודש שאם

מצות התפלה

לא אמר יעלה ויבוא בלילה אין צריך לחזור ולהתפלל, משום דאין מקדשין את החודש בלילה, ה"נ בראש השנה. והביא דבריו בחיי אדם כלל כ"ד סעיף י'.

ובשו"ת בית הלוי חלק א' סימן מ"ב דחה דבריו דזה שייך רק אם התפלל תפלת חול אבל אם התפלל תפילת ר"ה ולא אמר המלך הקדוש גרע טפי ולא יצא יד"ח, דתפלת החג אין כאן ותפלת החול אין כאן. וכך הקשה גם המשנ"ב בשעה"צ סימן תקפ"ב סק"ד עי"ש.

וכתב בשעה"צ דשמא כונתו דאם טעה וסיים הא-ל הקדוש ונזכר לאחר כדי דיבור דעליו לסיים את תפילתו כתפילת חול, אלא שתמה דמסתבר טפי שיחזור ויתפלל תפילת ר"ה דמהי"ת להתיר לו לכתחילה להתפלל תפילת חול ביו"ט, עי"ש.

וכבר תמהו על החיי אדם ועל הגאון ר' אבלי דבאמת כבר דן בשאלה זו רבינו יונה בברכות (י"ט ע"א מדה"ר) וז"ל "ואית דמפרשי דדוקא בשאר ימים טובים אבל ביום טוב של ר"ה כיון שתלוי בר"ח אם טעה ולא הזכיר של יום טוב בערבית אין מחזירין אותו דכ"ח דיינינן ליה, ונוכל לומר שאע"פ שתלוי בר"ח כיון שהוא יו"ט ומצות י"ט אלימא טפי שיש בה איסור מלאכה משא"כ בראש חדש ובתפלה ג"כ אין אנו מזכירין ענין ר"ח כלל אלא ענין י"ט יותר יש לנו לדון אותו כמו י"ט מלדון אותו כמו ר"ח ואם לא הזכיר בערבית מעין י"ט מחזירין אותו".

הרי לן הכרעת רבינו יונה שצריך לחזור, והביאו הבית יוסף בסימן תקפ"ב והכריע כמסקנת רבינו יונה דלא יצא ידי חובתו, עי"ש.

והבנין שלמה (הוספות סימן י"ח) כתב דבר נפלא ליישב את דברי החיי אדם והגאון ר' אבלי הנ"ל לפי המבואר בר"ה ח' ע"ב דאין בי"ד של מעלה נכנסין לדין אלא א"כ קידשו בי"ד של מטה את החודש. ולפי"ז חידש דאין המשפט של ר"ה מתחיל אלא בבוקר של ר"ה ולא בלילה, דהלא אין מקדשין את החדש בלילה. והרי כל הטעם שתיקנו לומר בעשי"ת המלך הקדוש מבואר ברש"י ברכות דף י"ב ע"ב "לפי שבימים הללו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם". ומכיון שאין בי"ד של מעלה יושבים בדין עד הבוקר יצא יד"ח אף אם לא אמר המלך הקודש, וכדברי הגאון כתב מדעתיה דנפשיה באגרות משה (או"ח ח"א סימן ק"ע).

מצות התפלה

ושני גדולי עולם אלה כתבו לפי דרכם דלכאורה אין הדברים אמורים אלא בליל א' של ראש השנה אבל לא בליל ב', דלאחר שבי"ד של מעלה כבר יושב בדין מבוקרו של יום א' שוב יושבים אף בליל ב', ולא כדברי החיי אדם והגאון ר' אבלי שלא חילקו בין יום ראשון ליום שני של ר"ה, ומשמע מדבריהם שדין ר"ה כדין ר"ח ואין בהם נפ"מ בין יום א' ליום ב'. ועוד חידש האג"מ לפי דרכו דהמתפלל שחרית בר"ה לפני הנץ החמה ושכח המלך הקדוש אינו חוזר דכיון שלכתחלה אין להתפלל לפני הנץ ומסתבר שגם אין מקדשין את החודש לפני הנץ יש להניח א"כ שאין בי"ד של מעלה יושבים בדין עד לנץ, עי"ש.

ודבריהם היפך גמור מהבנת הבית הלוי והמשנ"ב דאדרבה לשיטתם ודאי שתפילת יו"ט מעכבת ולא יצא יד"ח בתפילת חול, אלא דהמלך הקדוש אינו מעכב כיון שאין משפט שמים עד בוקר יום א' כמבואר.

ולענ"ד אין הדברים מתיישבים על הלב, דא"כ למה צריך לומר המלך הקדוש אף לכתחלה, והלא עדיין אין בי"ד של מעלה יושב בדין, וע"כ דאף טרם יושבים בדין צריך לומר המלך הקדוש כיון שיום זה יום דין ומשפט הוא, וא"כ מהי"ת לחלק בין לכתחלה ובדיעבד ולומר דאף דצריך לכתחלה לומר המלך הקדוש מ"מ אין זה מעכב בדיעבד כל עוד אין בי"ד של מעלה יושב בדין בפועל.

ועוד דאף טרם יושב הוא לדון את כל באי העולם מ"מ המלך הקדוש הוא ואף המלך המשפט, וז"פ.

ואין לטעון דהלא גם בר"ח חזינן דאף דלכתחלה צריך לומר יעלה ויבא בלילה מ"מ אינו חוזר משום דאין מקדשין את החודש בלילה וה"ה בהמלך הקדוש, דהא תינח להבנה המקובלת בדברי הגאון ר' אבלי דדין ר"ה כדין ר"ח ואמירת המלך הקדוש הוי מעין קידוש כמו שאמרו לגבי יעלה ויבא, בזה יש מקום לטעון דאף דלכתחלה צריך להזכיר מעין המאורע מ"מ אין זה מעכב כיון דאין מקדשין בלילה, אבל לפי פירושה של הבנ"ש והאג"מ דכיון דבלילה עדיין אין זה זמן משפט אין הזכרת המלך מעכבת מהי"ת להזכיר לכתחלה, ומ"מ אין זה דומה כלל למה שאמרו חז"ל לגבי ר"ח ואין ללמוד זה מזה, וא"כ מהי"ת לחדש כל עיקר הלכתא דא.

אך מאידך גיסא הדברים לפי פשטותם תמוהים דמה ענין המלך הקדוש למה שאין מקדשין את החודש בלילה, דהזכרה של ר"ח דומה לקידוש החודש, אבל בהמלך

מצות התפלה

הקדוש אין הזכרה של ר"ה ומה זה ענין לאין מקדשין את החדש בלילה, ואם באנו לדמות ר"ה לר"ח היה מקום לומר כך לגבי ברכת "מקדש ישראל ויום הזכרון", אך מה זה ענין להמלך הקדוש.

ומשום כ"ז נראה שדברי הגאון חידוש הם ואין הלכה כמותו וכמבואר גם במשנ"ב בסימן תקפ"ב.

החסד שבתשובה

החסד שבתשובה

"מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם ברואיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם, לחשוך נפשם מני שחת ולהשיב מעליהם אפן, ולמדס והזהירם לשוב אליו כי יחטאו לו, לרוב טובו וישרו כי הוא ידע יצרם, שנאמר (תהלים כה, ח): "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך", ואם הרבו לפשוע ולמרוד ובגד בוגדים בגדו, לא סגר בעדס דלתי תשובה, שנאמר (ישעיה לא, ו): "שובו לאשר העמיקו סרה". ונאמר (ירמיה ג, כב): "שובו בנים שובבים ארפה משובותיכם". והזהרנו על התשובה בכמה מקומות בתורה, והתבאר, כי התשובה מקובלת גם כי ישוב החוטא מרוב צרותיו, כל שכן אם ישוב מיראת השם ואהבתו, שנאמר (דברים ד, ל): "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו". והתבאר בתורה, כי יעזור ה' לשבים כאשר אין יד טבעס משגת ויחדש בקרבם רוח טהורה להשיג מעלת אהבתו, שנאמר (דברים ל, ב): "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך". ואומר בגוף הענין (דברים ל, ו): "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" – להשיג אהבתו. והנביאים והכתובים דברו תמיד על דבר התשובה, עד כי באו עקרי התשובה כלס מפורשים בדבריהם כאשר יתבאר" (שערי תשובה שער א' סעיף א').

"ודאי, מדת הרחמים היא קיומו של עולם, שלא היה עומד זולתו כלל וכלל. ואף על – פי – כן אין מדת הדין לוקה, וזה, כי לפי שורת הדין ממש, היה ראוי שהחוטא יענש מיד תיכף לחטאו בלי המתנה כלל, וגם שהעונש עצמו יהיה בחרון אף, כראוי למי שממרה פי הבורא יתברך שמו, ושלא יהיה תיקון לחטא כלל, כי הנה באמת, איך יתקן האדם את אשר עיות והחטא כבר נעשה? הרי שרצת האדם את חברו, הרי שנאף,

החסד שבתשובה

איך יוכל לתקן הדבר הזה? היכול להסיר המעשה העשוי מן המציאות? אמנם, מדת הרחמים היא הנותנת הפך השלשה דברים שזכרנו: דהינו, שיתן זמן לחוטא ולא יכחד מן הארץ מיד כשחטא, ושהעונש עצמו לא יהיה עד לכלה, ושהתשובה תנתן לחוטאים בחסד גמור, שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה, דהיינו, שבהיות השב מכיר את חטאו ומודה בו ומתבונן על רעתו ושב ומתחרט עליו חרטה גמורה דמעיקרא כחרטת הנדר ממש – שהוא מתנחם לגמרי והיה חפץ ומשתוקק שמעולם לא היה נעשה הדבר ההוא ומצטער בלבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר ועוזב אותו להבא ובורח ממנו, הנה עקירת הדבר מרצונו, יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיה ו'): וסר עונך וחתאתך תכפר, שהעון סר ממש מהמציאות ונעקר במה שעכשיו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע. וזה חסד ודאי שאינה משורת הדין, אך על – כל – פנים הנה הוא חסד שאינו מכחיש הדין לגמרי, שהרי יש צד לתלות בו, שתחת הרצון שנתרצה בחטא וההנאה שנהנה ממנו בא עתה הנחמה והצער. וכן אריכות הזמן איננו ויתרון על החטא, אלא סבלנות קצת לפתוח לו פתח תקון. וכן כל שאר דרכי חסד: כענין ברא מזכה אבא (סנהדרין קד), או מקצת נפש ככל הנפש (קהלת רבה ז כז), המוזכרים בדברי החכמים, דרכי חסד הם לקבל את המעט כמרובה, אך לא מתנגדים ומכחישים ממש מדת הדין, כי כבר יש בהם טעם הגון להחשיב אותם. אך שיותר עבירות בלא כלום או שלא ישגיח עליהם, זה היה נגד הדין לגמרי, כי כבר לא היה משפט ודין אמיתי בדברים, על כן זה אי אפשר להמצא כלל. ואם אחד מן הדרכים שזכרנו לא ימצא לחוטא להמלט, ודאי שמדת – הדין לא תשוב ריקם. וכן אמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ב): מאריך אפיה וגבי דילה". (מסילת ישרים פרק ד').

הרי לן שנים מגדולי המוסר ראשונים כמלאכים, שאין התשובה אלא

החסד שבתשובה

חסד ה' שברוב רחמים וחמלה מקבל תשובת החוטאים וסולח ומוחל עוונתיהם.

ובאמת כך מפורש בירושלמי (מכות פ"ב ה"ו, ז' ע"א):

"שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו אמר להם (משלי י"ג כ"א) חטאים תרדף רעה. שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו אמרה להן (יחזקאל י"ח ד') הנפש החוטאת היא תמות. שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו אמר להן יעשו תשובה ויתכפר לו. היינו דכתיב (תהלים כ"ה ח') על כן יורה חטאים בדרך יורה לחטאים דרך לעשות תשובה".

ויתירה מזו מצינו בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא כ"ד – שובה):

"שאלו לחכמה החוטא מהו עונשו, אמרה להם וחטאים תרדף רעה (משלי י"ג כ"א). שאלו לנבואה החוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח ד'). שאלו לתורה חוטא מהו עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו. שאלו להקב"ה החוטא מהו עונשו, א' להם יעשה תשובה ויתכפר לו, הדא היא דכת' טוב וישר י"י וגו' (תהלים כ"ה ח')."

הרי שאין מקום לתשובה, לא על פי החכמה, ולא על פי נבואה, ואף לא על פי התורה, אלא מחסדי ה'.

וידוע קושיית הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל הי"ד (קובץ הערות – דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט סימן ג') מהמבואר בקידושין (מ' ע"ב):

"ר"ש בן יוחי אומר אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד את הראשונות, שנאמר צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו, ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירים לו שוב רשעו, שנאמר ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו, וניהוי כמחצה עונות ומחצה זכיות, אמר ריש לקיש בתוהא על הראשונות".

החסד שבתשובה

הרי לן שדין צדיק כדין רשע וזה לעומת זה עשה האלקים, וכשם שרשע שחוזר בתשובה כל עוונותיו נמחלים, גם צדיק שהרשיע ותוהא על הראשונות איבד את כל מצוותיו, ואין בין זה לזה, ומה החסד שבתשובה.

ובקובץ הערות שם כתב ששאל בזה את פי הכהן הגדול מאחיו רבינו החפץ חיים, וענה לו:

"ושאלתי ד"ז מכ"ק מרן בעל חפץ חיים (שליט"א) [זצ"ל] והשיב, דבתשובה מאהבה הא דעונות נעשו לו כזכויות, הוא לפנים משורת הדין, ותשובה מיראה אינה בכלל תוהא על הראשונות, שהרי אינו מתחרט על המעשה עצמו, אלא דמתירא מהעונש, ואילו היה העונש נמחל לו לא היה מתחרט כלל על המעשה עכ"ד".

ובקובץ הערות פקפק בדבריו וכתב:

"ונמצא לפי דברי רבינו, דהא דתשובה מאהבה עוקרת את החטא הוא מצד הדין, דהא בתשובה מאהבה ודאי הוא תוהא על הראשונות, אלא דמלשון מסילת ישרים לא משמע כן, דהמעשה לא תיעקר מהמציאות ע"י שום חרטה, וא"כ תיקשי דהאיך חרטה עוקרת מצוות".

ובאמת אין דברי החפץ חיים מתיישבים היטב בלשון הגמ', אבל מ"מ יש בהם כדי ליישב את עצם ההנחה דאין התשובה אלא ממדת הרחמים מדברי הגמ' בקידושין.

וכתב בקובץ הערות בדרך אחר, דשתי פנים יש במצוות ובעבירות שבתורה.

כל המקיים מצוה מן המצוות שכרו כפול ומכופל, מחד קיים את מצות ה' ועשה נחת רוח ליוצרו ובדין הוא שיטול שכרו, וכל העובר עבירה המרה את פי ה' ובדין הוא שיענש.

אך עוד יש סגולות המצוות, דכל המקיים מצוה פעל תיקון גדול בנפשו

החסד שבתשובה

הוא, ובכל הבריאה כולה, וכל העובר עבירה פגם פגם גדול בנפשו הוא ובכל הבריאה כולה.

וכך מוכח ממה שאמרו חז"ל מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד מ"ב), הרי שכל מצוה מטהרת את נשמת האדם ומקרבת אותו למצוות אחרות, וכל עבירה גורמת לזוהמא בנפש ומזמינו עבירות נוספות.

ועוד אמרו (אבות פ"ה מ"א):

"בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות".

וכך במסילת ישרים (סופ"ד) שמן הדין שלא תועיל התשובה כלל כי איך אפשר לשנות את המציאות, ואת הנעשה אין להשיב, ואין זה אלא מחמת החסד "שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה", עי"ש בדבריו הנפלאים.

דמדת הדין הוא שהחרטה תועיל לזכות ולחייב מכאן ולהבא, וממדת החסד שהחטא נעקר למפרע וכאילו לא חטא מעולם.

וכעין זה כתב גם בקובץ הערות (סוף סימן כ"א) בשם הגה"צ רבי חיי"נ זילברברג ליישב מה שהקשו דאם אין התשובה מועילה אלא בישראל מחסדי ה' איך נתקבלה תשובתן של אנשי נינווה בספר יונה, ותירץ דתשובה מועילה מכאן ולהבא ממדת הדין ובזה יש תשובה אף באומות העולם, אבל מה שתשובה עוקרת החטא למפרע, בישראל ניתנה ממדת החסד ולא בגויים, עי"ש.

אך שתי דרכים אלה אינם מתיישבים כלל בפשטות לשון השרי תשובה והמסילת ישרים, ואף לא בדברי הירושלמי והפסיקתא, דמפשטות דבריהם נראה בעליל דכל עצם הענין שהתשובה מכפרת אינו אלא ממדת

החסד שבתשובה

החסד, ולא רק גדרים מסויימים וחלקים של מעלת התשובה, והדרא קושיא לדוכתא.

אך לענ"ד הדברים פשוטים, וקושיא מעיקרא ליתא, וכל ההנחה לדמות מצוה לעבירה וצדיק לרשע בטעות יסודה.

דהנה כתיב (תהלים ס"ב י"ג) "ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו". והקשה האלשיך ורבים אחרים, וכי מה חסד יש במה שהקב"ה משלם לאיש כמעשהו.

ונראה ביסוד הדברים דבאמת כל מתן השכר לשומר מצוות ה' אינו אלא חסד, דהקב"ה הוא הבורא והוא יוצר האדם והוא בראנו לכבודו וממילא חייבים אנו לעשות רצונו.

משל למה הדבר דומה, בנוהג שבעולם במשפט העמים, כל העובר על החוק צפוי לעונשים כבדים, אך האזרח ההגון השומר חוק, אינו מקבל כל שכר על הגינתו, דזה חובתו הטבעית, כך בין אדם למקום, העובר עבירה דינו להיענש, המקיים מצוה אין שכרו אלא חסד ה'.

ועוד, דהלא כתיב (איוב מ"א ג') "מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא".

ובילקוט שמעוני (אמור רמז תרמ"ב):

"ורוח הקודש אומרת מי הקדימני ואשלם, מי קילס לפני עד שלא נתתי לו נשמה מי (מלל) [מל בנו] לשמי עד שלא נתתי לו בן, מי עשה לפני מעקה עד שלא נתתי לו גג, מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית, מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו דמים, מי עשה לי ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי הפריש לי פאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש לי תרומה ומעשר עד שלא נתתי לו גורן, מי הפריש לי חלה עד שלא נתתי לו עיסה מי הפריש לי קרבן עד שלא נתתי לו בהמה".

הרי שהקב"ה הזן ומפרנס את כל העולם הקדים שכר למצוה, וכל שכר

החסד שבתשובה

המצוה אינו אלא חסד.

אך עונשו של החוטא בדין הוא שהמרה את פי ה'.

וכך גם בסגולות התשובה ובמהות החרטה, מי שהיה צדיק כל ימיו ובסוף נעשה רשע, ולא עוד אלא שאף תוהא על הראשונות בדין הוא שיפסיד כל שכרו, ל הרי זה דומה לפועל שעבד כהוגן כל החודש ובסוף החודש עקר עצי השדה והרס וניפץ כל שבידו מנכסי בעל הבית, וכי יעיז פנים לבקש שכר, אבל פועל שהתעצל במלאכתו ולא עוד אלא קלקל והרס, ובסוף החודש התחרט על מעיו ומבקש מחילה וכי מגיע לו שכר, והלא לא פעל כלום למען בנין הבית.

וכך גם רשע שהרשיע ולבסוף חוזר בתשובה, אין לו כל פתחון פה לבקש שכר ואף לא להימלט מן העונש, ומחסדי ה' לא רק לפוטרו מכל העונש אלא אף לשלם שכר עבד בנאמנות אם חזר בתשובה מאהבה.

אבל צדיק שבסוף נעשה רשע ואף תוהא על הראשונות, בדין הוא שייענש ולא יקבל כל שכר.

ומשו"כ נראה שקושיא מעיקרא ליתא, ודו"ק בפשטות ועומק הדברים.

[ועיין בדבריו הנפלאים של האור החיים הק' (דברים י"א כ"ז): "את הברכה אשר וגו'. אמרו את, להעיר כי מלבד הברכה המושגת מדרך ה' עוד לו עמה יעוד הטוב, והוא אשר תשמעו כי השמיעה בתורה הוא תענוג מופלא ומחיה הנפש כאומרו (ישעי' נ"ה) שמעו ותחי נפשכם, והמרגיש בטעם התורה תשיחנו נפשו כי עליו לשלם גמול טוב למתן מתנה טובה מופלאת ואין צריך לומר שאין לתבוע שכר עליה".]

אך מלבד כל זאת, אי בדידי תליא נראה עוד, דבאמת אין דין תשובת הרשע כחרטת הצדיק, כאשר הרשע חוזר בתשובה "אין מזכירים לו שוב רשעו, שנאמר ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו", הרי שלעולם לא יזכירו לו עוונותיו הראשונים וזו סגולת התשובה מחסדי ה'.

החסד שבתשובה

אבל צדיק שהרשיע ותוהא על הראשונות לא איבד מצוותיו ובסוף יבא על שכרו אלא שהרחמים השמורים לצדיקים ביום עומדם לדין אינה עומדת לו כשתוהא על הראשונות. והוא שאמרו חז"ל "אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד את הראשונות, שנאמר צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו", דהיינו שצדקתו לא יציל אותו מן העונש שהפוענות ביום פשעו.

ואף שהדברים מחודשים ולא משמע כן מדברי הגמ' כך נראה מדקדוק לשון הפסוקים.

כל זה נראה לענ"ד בסוגיא עמוקה זו.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

